

Соціально-економічні погляди Тараса Шевченка та їх значення для сьогодення

Стаття досліджує соціально-економічні мотиви у працях Т. Шевченка, які, тим чи іншим чином, характеризують його ставлення до проблем організації та умов праці, національних факторів економічної та суспільної діяльності.

праця, панщина, умови праці, кріпацтво, потреби, людський потенціал

У цьому році виповнюється 150 років зі смерті найвідомішого українського поета Тараса Григоровича Шевченка (1814-1861). Його „Кобзар” став предметом дослідження більше ніж 400 докторських дисертацій з різних напрямів наукового пошуку в різних галузях науки. Загальновідомим є внесок одного з визначальних символів Української Нації – Тараса Григоровича Шевченка – у сфері літератури та живопису, суспільне визнання та поширення отримали його погляди на соціальну та національну проблеми українського державотворення, проте його економічні погляди до сьогодні системно не розкрито, що зумовлює не лише економічну а й конкретно-історичну актуальність та новизну запропонованої статті.

Микола Костомаров писав у своїх споминах про Тараса Шевченка: „поезія завжди йде попереду, завжди відважується на сміливе діло; її слідами йдуть історія, наука та практична праця...” [2, с. 148]. Тому, незважаючи на відсутність системних праць, які б на пряму висловлювали соціально-економічні погляди Кобзаря, ними, так чи інакше, пронизані багато його віршів.

Метою цієї статті є виокремлення серед загальної світоглядної системи Тараса Шевченка його ставлення до проблем праці, народного добробуту і суспільного розвитку, та спроба звести їх до єдиної системи на основі спостереження за головними етапами його поетичного шляху. В якості визначального методологічного підходу

© Р.В. Яковенко, 2011

застосовано інституціоналізацію не лише сучасної економічної думки, а й дійсної практики, що зумовлено зростанням ролі неекономічних факторів суспільного життя, поступовим становленням „людини творчої”.

Одним із визначальних мотивів творчості Шевченка є праця, її умови, стимули та принципи розподілу її результатів. Член-кореспондент АН УРСР Євген Шаблійовський, у вступній статті до „Малого Кобзаря” пише: „Народ, природа, життя, праця становлять для Шевченка невичерпне джерело прекрасного. Все, до чого торкаються руки трудівника, оживає, сповнюється красою і значущістю. Уявлення про працю як благо людини в концепції Шевченка органічно зливається з поняттям добра” [1, с. 9]. Однак при цьому, тогочасна праця як об’єкт спостереження Шевченка та джерело задоволення потреб існування людини, носила шкідливий, небезпечний, а іноді й несумісний із життям характер.

*Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли,
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть!..*

Умови тогочасної праці та невідповідність її оплати задоволенню потреб кріпаків поет описує так:

*І день і ніч працювала,
Подушне платила...
І синові за три коти
Жупанок купила.*

Уже в 1795 році значна частина керелівчан (односельців Шевченка, *цит. за оригіналом – Р.Я.*) складалася з безземельних „наймитів”, „ремісників”, „підсусідників” та „чорноробів”, і що далі, то швидше відбувався серед них цей процес зубожіння [1, с. 8]. Як по всій Україні, так особливо в цій густо заселеній околиці невпинно зростало число „піших” кріпаків, тобто таких, що не мали ні волів, ні коней і оберталися на безплатних робітників, працюючи на панських ланах, гуральнях, кузнях та млинах лише за самі харчі.

Спадкового користування орною землею керелівчани не знали: управа маєтку визначала її кожному кріпакові тільки під посіви, виділеного для своїх потреб лісу вони теж не мали: за кожен деревину, за кожний віз хмизу треба було панові відробити. За формально-правними приписами кожний кріпак мав відбути три дні панщини на тиждень, фактично ж ця норма давно перестала існувати: заступили її норми виконаної праці – зв'язаних снопів, звезених возів, мір змолоченого зерна тощо, а норми ті були перебільшені, понад фактичну денну робочу спроможність селянина облічувані. Крім тої нібито триденної обов'язкової панщини, треба було відбувати ще й усякі „шарварки”, „толоки”, „даремщини”, „домашні прислуги” тощо [1, с. 9-10].

Жахливі наслідки такого фізичного навантаження поетові довелося відчути на собі ще у дитинстві. 20 серпня 1823 року, коли Тарас мав 9 з половиною років, заснула вічним сном його мати [2, с. 16]: її

*... ще молодію у могилу
Нужда та праця положили...*

У сільських церковних метриках тих часів, у рубриках про смерть, найзвичайніша річ – записи такого змісту, як „умерь отъ побоев прикащика”, або „умерь от наказанія розгами...” [2, с. 133]. Відтак, праця значної частини населення України того часу була не джерелом самореалізації людини, а способом задоволення первинних потреб, хоча в процесі прагнення їх задоволення люди дуже часто втрачали своє здоров'я, а інколи й життя.

Ці тенденції продовжують, на жаль, зберігатись у сьогоденній Україні. Свавілья або байдужість багатьох власників приватних підприємств призводять до ненормованого робочого дня, надмірних норм та нормативів праці, незадовільних або й навіть небезпечних для життя умов праці, політичного маніпулювання найманими робітниками.

Величезний обсяг часу, що витрачався на працю в ті роки ускладнював задоволення інших потреб: соціальних, творчих, інтелектуальних, духовних, релігійних тощо.

*Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.*

Але власне ставлення до церкви, як одного зі способів та інститутів експлуатації та гноблення селян, Шевченко теж не залишив поза увагою.

*Боже! боже! Даси волю
І розум на світі,*

*Красу даєш, серце чисте...
Та не даєш жити.*

Експлуатація селянства призводила до збагачення інших прошарків населення, зокрема феодалів. Знаючи про природу своїх статків та складність їх утворення через піт і кров українського селянства, Шевченко наділяв їх рисами повного морального падіння.

*Не завидуй багатому:
Багатий не знає
Ні приязні, ні любові –
Він все те наймає.*

Або іншим прикладом (хоча й вирваним з контексту) є таке:

*Не женися на багатій,
Бо вижене з хати.*

Чесна праця із відповідним відшкодуванням витрат на неї, розглядається Шевченком як джерело формування особистого та національного багатства за умови відсутності соціальної нерівності.

Однією з ключових особливостей трактування вітчизняними вченими питань економічної теорії була потреба забезпечення капіталістичного виробництва висококваліфікованою і професійною робочою силою, що зумовило підвищену увагу до проблем людського потенціалу та його відтворення [3, с. 52].

Українська економічна думка мала своє ставлення до ідей соціалізму і певною мірою відрізнялась від російських поглядів, зокрема від петербурзької та московської шкіл економічної теорії. Так, соціалізм у тлумаченні українських економістів є етичним, а не матеріалістичним, в його центрі стоїть не розвиток продуктивних сил (як у російській школі), а питання добробуту народних мас (які й виступають джерелом формування продуктивних сил), проблеми злиднів, здоров'я, соціального забезпечення та інших чинників відтворення людського потенціалу.

Увагу економічним процесам приділяли не лише економісти-теоретики, а й відомі громадські діячі. Так, український публіцист-полеміст Іван Вишенський (1545/50–20-ті роки XVII ст.) гостро виступав проти кріпосництва, відстоюючи ідеї соціальної рівності. Цієї ж ідеї дотримувались Т. Шевченко, Л. Українка, І. Франко.

Втягнувшись у вир народного життя, в епіцентр дискусій про подальшу долю країни, вітчизняні вчені проявили себе як справжні патріоти та гуманісти, для яких вищими цінностями виступали економічні інтереси країни та її народу.

Незважаючи на ретельне вивчення та часткове успадкування ідей Маркса, вітчизняні вчені та громадські діячі наголошували на потребі вільної ініціативи, розвитку ринкового середовища, створення можливостей для різнобічної реалізації здібностей людини (людського потенціалу). А такий розвиток можливий лише за умов якісної трансформації виробничих відносин на селі.

Велике значення у працях Шевченка посідає значення національної ідентичності, національні принципи організації соціально-економічних відносин.

*У туркені у кишені
Таляри, дукати.
Не кишені трусить,
Їдем різать, палить,
Братів визволяти.*

Так, він виділяє пріоритет національних інтересів над інтересами меркантильними, економічними. Сучасний стан господарювання в Україні характеризується відсутністю розуміння та усвідомлення ролі національної економічної ідеології, домінуванням особистих інтересів навіть над колективними, не кажучи вже про державні й національні, та прагненням до одноразового отримання максимальних прибутків без урахування наслідків такої діяльності для оточуючих.

Національно-ментальні особливості українців, зокрема такі як схильність до матеріального виробництва, індивідуального будівництва, господарювання, індивідуального і кооперативного підприємництва, упорядкованого побуту, рівноправного партнерства, справедливості у виробничих відносинах знайшли своє відображення у наступних рядках:

*Ми не гішпани; крий нас, боже,
Щоб крадене перекупать...*

Потреби землевласника слов'янина, нормана, кельта, італіка, германця були варварськи примітивні [4, с. 11]. Це характеризувалося необхідністю задоволення первинних потреб, зокрема у харчуванні та одязі, проте Шевченко був „якісно вищим”. Однією з найконечніших потреб його життя було мати книжки, на читання яких він завжди віддавав увесь свій вільний час [2, с. 218]. Розвиток потреб, зокрема нематеріальних, не лише демонструє рівень тогочасного суспільства, а й є орієнтиром для інших осіб, своєрідним прикладом. Проте розвитку таких потреб перешкождали низький рівень життя та величезний обсяг часу, що витрачався на працю.

Сьогодні, навіть в умовах трансформаційної економіки України, дедалі більше поширюється творча праця, мотивацією якої стає сам процес праці, а не досягнення певного результату. Тарас Шевченко підсвідомо розкривав такі закономірності, описуючи власний механізм творчості:

*Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?..*

У процесі такої діяльності втрачає значення економічна доцільність та співвигатність (економічна ефективність) такої праці.

*На батька бісова я трачу
І дні, і пера, і папір!*

Певне передбачення, що навіть за сьогоднішніх умов розвинутого світового господарства сприймається не більше ніж фантастика, і є своєрідною ознакою трансформації „людини економічної” в „людину творчу”, еволюції суспільної моралі та світосприйняття є наступні рядки:

*І багата я,
І вродлива я,
Та не маю собі пари,
Безталанна я.*

Тобто тут розглядаються нові закономірності поведінки людини, що можуть формуватись на основі ігнорування економічних інтересів та естетично-статевої поведінки особистості, що, гіпотетично, може мати місце в умовах панування культури

та мистецтва, як головної сфери зайнятості, хоча такі суспільства неодноразово описувались у працях утопістів.

Одночасно з поширенням творчої праці зростає роль та частка розумової праці у загальній структурі зайнятості. Це викликає зростання професійно-кваліфікаційних вимог до відповідних працівників. Відтак, дедалі більші обсяги інформації робітники мають засвоювати для того, щоб не втратити свою конкурентоспроможність на ринку праці. Відтак, стає доволі актуальним одне із фундаментальних тверджень Шевченка:

*І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь!*

Поєднуючи концепцію економічного розвитку людини із перевагами доброзичливості внаслідок християнського поступу української нації, Кобзар малює своєрідне бачення застосування їх у діалектичному взаємопоєднанні:

*До нас в науку! Ми навчим,
Почому хліб і сіль почім!
Ми Християне; храми, школи,
Усе добро, сам Бог у нас!*

Великий гуманіст Тарас Шевченко, свідомо чи підсвідомо визначив закономірності зміни місця і ролі людини в процесі виробництва та у суспільстві. Можна лише уявити собі, яких успіхів він міг би досягти, якби мав можливість відповідного засвоєння та навчання економічним знанням.

Проте, багато окреслених поетом завдань, залишаються нереалізованими, зокрема такі, як соціальна рівність, розподіл результатів виробництва у відповідності до особистих внесків та рівня кваліфікації, усвідомлення національних економічних інтересів тощо.

І взагалі, формування базових засад інформаційного господарювання, не означає швидкого переходу нашої держави до прогресивніших моделей розвитку, і нам варто замислитись над наступними рядками.

*І день іде, і ніч іде.
І, голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки?*

Отже, літературна спадщина Тараса Шевченка сповнена економічними або біляекономічними мотивами, що визначають спільну проблематику того часу та проблеми дня сьогоднішнього. Багато тенденцій суспільного розвитку були передбачені та підсвідомо розкриті автором, зокрема поступове, еволюційне переростання праці фізичної та шкідливої для здоров'я людини у працю творчу; зростання ролі національних пріоритетів економічної та суспільної діяльності; зменшення частки економічного, продуктивного у житті людини і зростання частки особистого, суспільного, культурного, інтелектуального тощо.

Подальші дослідження у зазначеному напрямку дозволять прослідкувати еволюцію ставлення до людини в процесі використання кріпацької праці та застосувати їх в умовах дійсності, оскільки приватний сектор України сьогодні часто-густо дублює проблеми, наведені у віршах Шевченка; уможливають використання досвіду державного адміністративного регулювання проблем в сфері умов праці та зайнятості; дозволять визначити діалектику та взаємозв'язок між важкою фізичною та творчою

працею; сформулюють передумови для визначення граничного розміру суспільного збурення, що може бути викликане соціально-економічним станом тощо.

Список літератури

1. Шевченко Т. Малий Кобзар / Тарас Григорович Шевченко. – К. : „Веселка”, 1979. – 384 с.
2. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка : монографія / Павло Зайцев. – К. : АТ „Обереги”, 1994. – 456 с.
3. Яковенко Р. В. Українські та російські дослідники людського потенціалу у XVII-XX століттях / Роман Яковенко // Матеріали за 6-а міжнародна практична конференція [„Основни проблеми на сьвременната наука – 2010”]. (Софія, Болгарія, 17-25 квітня 2010 р.). – Софія : „Бял ГРАД-БГ” ООД, 2010. – Том 11 : Икономики. – С. 52-54.
4. Проскурин П. В. История экономики и экономических учений / Проскурин П. В. – Кировоград : Полиграф-Терция, 2007. – 383 с.

Р. Яковенко

Социально-экономические взгляды Тараса Шевченко и их значение для дня сегодняшнего

Статья исследует социально-экономические мотивы в трудах Т. Шевченко, которые, так или иначе, характеризуют его отношение к проблемам организации и условий труда, национальных факторов экономической и общественной деятельности.

R. Yakovenko

Taras Shevchenko socially-economic points of view and their meaning for contemporary life

The article researches the socially-economic motives in Taras Shevchenko works, which are, in the different ways, characterizes his attitude to the problems of labour organization and labour conditions, national factors of economic and social activities.

Одержано 01.03.11